

Turgut Özal'lı Yıllar (1983-1993): Türkiye'nin Dönüşümü ve Ekonomik Liberalizasyon

The Years of Turgut Özal (1983-1993): Turkey's Transformation and Economic Liberalization

Yeter Solak¹

¹Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
yetersolak@osmaniye.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8141-113X>,
[ror.org/03h8sa373](https://orcid.org/03h8sa373)

Öz: 1983-1993 yılları arasında Turgut Özal'ın liderliği, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısında derin ve kapsamlı dönüşümler yaratmıştır. Devletçi ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine geçiş, ihracata dayalı büyüme stratejisi ve özelleştirme uygulamaları gibi neoliberal reformlar, ülkenin küresel pazarlarla entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak ekonomik liberalizasyon süreci, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki bozulma ve sosyal eşitsizlikler gibi kronik sorunları da beraberinde getirmiştir. Siyasi alanda Özal'ın güçlü ve pragmatik liderlik anlayışı, reformların hızla uygulanmasını sağlarken, demokratik kurumlar ve denetim mekanizmalarıyla zaman zaman gerilimler yaşanmasına yol açmıştır. Toplumsal düzeyde ise medya çeşitliliğinin artması, dini ve etnik kimliklerin kamusal alanda daha görünür hale gelmesi, toplumsal yapıda yeni dinamikler yaratmıştır. Dış politikada çok yönlü bir strateji benimseyen Özal, Batı ile ilişkileri güçlendirirken, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ve diplomatik bağları geliştirmiştir. Bu çalışma, Özal dönemini başarılar ve eleştiriler çerçevesinde ele alarak, neoliberal politikaların Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısı üzerindeki uzun vadeli etkilerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, neoliberalizm, merkez sağ, reform, güçlü liderlik

Abstract: Between 1983 and 1993, Turgut Özal's leadership brought profound and comprehensive transformations to Türkiye's economic, political, and social structures. The transition from a state-controlled economic model to a free-market economy, the adoption of an export-oriented growth strategy, and the implementation of privatization policies as part of neoliberal reforms accelerated the country's integration into global markets. However, the process of economic liberalization also brought with it chronic problems such as high inflation, the deterioration of income distribution, and social inequalities. In the political sphere, Özal's strong and pragmatic leadership style facilitated the rapid implementation of reforms, while at times giving rise to tensions with democratic institutions and oversight mechanisms. On the societal level, the expansion of media diversity and the increased visibility of religious and ethnic identities in the public sphere introduced new dynamics to the social fabric. In foreign policy, Özal pursued a multi-dimensional strategy, strengthening ties with the West while also enhancing economic and diplomatic relations with Middle Eastern and Central Asian countries. This study aims to examine the Özal era within the framework of both achievements and criticisms, offering a critical assessment of the long-term impacts of neoliberal policies on Türkiye's economic, political, and social structures.

Keywords: Turgut Özal, neoliberalism, center-right, reform, strong leadership

Geliş/Received: 07.05.2025
Revizyon/Revision: 26.09.2025
Kabul/Accepted: 01.10.2025
Yayınlanma/Online: 31.12.2025

I. GİRİŞ

Türkiye'nin modernleşme tarihinde bazı dönemler vardır ki, bu dönemlerde yaşanan değişimler ülkenin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm süreçlerinin en belirgin örneklerinden biri, 1983-1993 yılları arasında Turgut Özal'ın liderliğinde yaşanan değişimdir. Cumhuriyet tarihinin en kritik kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilen bu dönem, Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında kalıcı etkiler bırakmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından, siyasal hayatın askıya alındığı ve ekonomik göstergelerin çöküşe yaklaştığı bir ortamda, Türkiye derin bir belirsizlik içindeydi. Bu dönemde Turgut Özal, kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile 1983 seçimlerinde büyük bir başarı elde ederek başbakanlık koltuğuna oturmuş, 1989-1993 yılları arasında ise Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, yalnızca bir siyasal lider değil, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal dönüşümünü şekillendiren önemli bir figür olarak öne çıkmıştır (Ahmad, 1993).

Ekonomik alanda serbest piyasa mekanizmalarının işlerlik kazanması, ihracata dayalı büyüme modeli ve özel sektör öncülüğünde kalkınma anlayışı, Özal döneminin temel stratejileri olmuştur (Boratav, 2003). Bu politikalarla birlikte Türkiye, planlamacı-devletçi kalkınma modelinden uzaklaşarak küresel ekonomik sistemle daha bütünlüklü bir yapıya geçiş yapmıştır. Ancak bu dönüşüm süreci, yalnızca başarılarla değil, aynı zamanda yüksek enflasyon oranları, gelir dağılımındaki adaletsizlik, artan dış borçlar ve özelleştirme politikalarına yönelik tepkiler gibi yapısal sorunlarla da anılmaktadır (Yeldan, 2016). Özal'ın güçlü liderlik anlayışı, siyasal yapıda meydana gelen değişiklikler ve muhalefetle olan ilişkileri farklı açılardan eleştiri konusu olmuştur. Toplumsal düzlemde ise kentleşme, göç, tüketim alışkanlıklarındaki değişim ve medya çeşitliliğinin artışı gibi dinamikler, bu dönemin karakteristik özellikleri arasında yer almıştır. Özal'ın liderlik vizyonu, ekonomik ve sosyal alanlarda yenilikçi politikaları hayata geçirirken, aynı zamanda otoriter yönetim eğilimlerine kapı aralamış ve bu durum eleştirilere yol açmıştır. Bu bağlamda, Turgut Özal'ın 1983-1993 yılları arasındaki liderlik dönemi boyunca uyguladığı neoliberal politikaların Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısında nasıl bir dönüşüme yol açtığını analiz etmek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Neoliberalizm, piyasa merkezli ekonomik dönüşümü ve devletin sosyal işlevlerinin daraltılmasını öngören bir paradigma olarak Özal döneminde belirgin hale gelmiştir (Harvey, 2007). Güçlü liderlik ise merkezîyetçi politikaların, hızlı karar alma mekanizmalarının ve siyasal reformların önünü açan bir model olarak öne çıkmaktadır (Grindle, 1996). Bu çalışma, neoliberal ekonomi politikalarının Türkiye üzerindeki etkilerini de eleştirel ekonomi politik yaklaşımıyla ortaya koymaya çalışmaktadır. Özal döneminde gerçekleşen yapısal dönüşümlerin Türkiye'nin bugünkü ekonomik ve siyasal yapısına etkileri eleştirel bir perspektifle değerlendirilecektir. Bu bağlamda, araştırmanın temel sorusu, Turgut Özal'ın uyguladığı neoliberal politikaların Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısında nasıl bir dönüşüme yol açtığıdır. Makalenin temel hipotezi ise, Neoliberal politikaların Türkiye'yi küreselleşme sürecine uyumlu hale getiren ancak toplumsal eşitsizlikleri artıran yapısal değişimlere yol açtığıdır. Bu çerçevede, çalışmada Özal döneminin ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm dinamikleri ele alınacaktır. Neoliberal politikaların toplumsal yapıya etkileri, güçlü liderlik modelinin devlet mekanizmasındaki dönüşümü ve bu politikaların modern Türkiye'ye bıraktığı miras eleştirel bir perspektifle irdelenecektir. Bu sayede, Özal döneminin hem başarıları hem de tartışmalı yönleri kapsamlı bir şekilde ortaya konulacaktır.

II. TÜRKİYE'NİN SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE ÖZAL'IN DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİK VE UZLAŞI KÜLTÜRÜ

Türkiye'nin modern tarihinde bazı dönemler, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıda derin kırılmalara neden olmuştur. 1983-1993 arası, Turgut Özal'ın liderliğinde yaşanan dönüşüm bu kritik eşiklerden biridir. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından şekillenen yeni siyasal ortamda, Türkiye hem demokratikleşme hem de küresel ekonomiyle bütünleşme çabalarına yönelmiştir. Bu bağlamda Özal dönemi, siyasal ve ekonomik yapıda köklü bir değişimin başlangıcı olmuştur. Bu dönüşümün temel adımı, 1983'te Özal'ın liderliğinde kurulan Anavatan Partisi (ANAP) ile atılmıştır. ANAP, muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal

demokrat eğilimleri bir araya getirerek, Türk siyasetinde uzlaşma kültürünü kurumsallaştırmaya çalışmıştır (Çakıcı & Bayraktar, 2020). Böylece hem geniş halk kesimlerinin desteği sağlanmış hem de ideolojik kutuplaşma yerine pratik çözüm anlayışı benimsenmiştir. Ancak bu süreç, 12 Eylül darbesinin yarattığı otoriter yapının gölgesinde ilerlemiştir. Yeni anayasa ile getirilen sınırlamalar, basın özgürlüğü ve bireysel haklar gibi alanlarda gerilemelere neden olmuştur. Özal, bu otoriter mirasın sınırları içinde kalarak, ekonomik ve kültürel alanda daha liberal bir yönelim sergilemiştir. Yine de bu dönüşüm, siyasi hak ve özgürlükler açısından sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Öte yandan Özal, kamu yönetiminde klasik bürokratik anlayışı aşarak verimlilik ve etkinlik ilkelerine dayalı bir vizyon geliştirmiştir. “Yenilikçilik”, “Teknokrasi” ve “Rasyonalite” gibi kavramlarla merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki dengeyi yeniden kurmak istemiş; ancak uygulamada bürokratik dirençle karşılaşmıştır (Heper, 1985).

Başbakanlığı döneminde etkin bir yönetim sağlayan Özal, güçlü liderlik tarzı nedeniyle zaman zaman merkezileşme eğilimleriyle eleştirilmiştir. 1989’da cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle, anayasal çerçevenin ötesine geçerek yürütme, dış politika ve iç siyasette aktif rol almıştır. Bakanlar kurulu toplantılarına katılması ve karar süreçlerine doğrudan müdahalesi, ona geniş bir siyasal etki alanı kazandırmıştır. Bu dönemde Özal’ın etkisi yalnızca ekonomiyle sınırlı kalmamış; dış politika, yargı, yürütme ve askeri yapı gibi devletin temel alanlarında da dönüşüm arayışları gündeme gelmiştir. Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi, İslam dünyasına açılım ve Türk cumhuriyetleriyle entegrasyon politikaları öne çıkarken; yargı bağımsızlığı ve askeri vesayetle mücadelede daha sınırlı ilerleme kaydedilmiştir (Balcı & Güler, 2018).

Son olarak, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yeni siyasal aktörlerin sahneye çıkması gibi reformist adımlar bu dönemde ivme kazanmıştır. 1983 seçimlerinde ekonomik rasyonalite, sosyal merkeziliği ve muhafazakâr değerleri harmanlayan hibrit bir programla geniş destek bulan Özal, partisi içindeki farklı fraksiyonları bir arada tutarak birleştirici bir liderlik sergilemiştir. 1987 referandumunun ardından daha merkeziyetçi bir tutum benimsese de, 1989’da cumhurbaşkanlığıyla birlikte siyasal etkisini sürdürmüştür. Turgut Özal, reformcu ve güçlü liderliğiyle Türkiye’nin siyasal yapısını modernize etmiş, ülkenin küresel sistemdeki yerini yeniden tanımlayan bir geçiş sürecine öncülük etmiştir. Onun dönemi, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda bütünlüklü bir dönüşüm çabasının simgesi olarak Türk siyasal tarihine geçmiştir.

III. ÖZAL DÖNEMİNDE EKONOMİK POLİTİKALAR VE SERBEST PİYASANIN DÖNÜŞÜMÜ

1980’lerin başında Türkiye, askeri darbenin yarattığı siyasi ve ekonomik kriz ortamında yeniden yapılanma sürecine girmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları, ekonomide devletçi ve ithal ikameci modelin terk edilerek serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk adımı olmuştur. Bu reform sürecinin en önemli mimarlarından biri olan Turgut Özal, 1983 yılında kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile aynı yıl yapılan genel seçimlerde büyük bir başarı elde ederek iktidara gelmiştir. Özal liderliğinde başlayan bu yeni dönem, Türkiye’nin ekonomik yapısında köklü bir dönüşüm yaratmıştır (Boratav, 2003).

ANAP, liberal ekonomi politikalarını muhafazakâr ve milliyetçi söylemlerle harmanlayan, teknokratik bir yönetim anlayışını benimseyen yapısıyla öne çıkmıştır (Haydaroğlu & Tatlısu, 2016). Bu süreçte, Türkiye’nin küresel ekonomiye entegrasyonu hızlanırken, aynı zamanda demokrasiye dönüş süreci de pekiştirilmiştir. Özal’ın siyasi yükselişinin temelinde, 24 Ocak Kararları ile şekillenen ekonomik reformların kurumsallaştırılması bulunmaktadır. Bu kararlar, ithal ikamesine dayalı ekonomik modelden liberal ekonomi politikalarına geçişin başlangıcı olmuş ve Türkiye’nin ekonomik paradigmasını köklü biçimde değiştirmiştir (Öniş, 2004). Bu dönemde ekonomi politikaları; özelleştirme, kamu harcamalarının kısılması, ihracata dayalı kalkınma stratejisi ve serbest kur rejimi gibi uygulamalarla şekillenmiştir. Bankacılık sektörü geliştirilmeye çalışılmış, yabancı sermaye girişine yönelik engeller azaltılmıştır. Özellikle ulaştırma ve enerji sektörlerinde yapısal dönüşümler gerçekleşmiş;

karayolu yatırımlarına öncelik verilmiş, demiryolu yatırımları ise görece geri plana itilmiştir. Enerji sektöründe ithal fosil yakıt bağımlılığını azaltmak amacıyla baraj yatırımları, termik santraller ve enerji iletim altyapısı gibi projeler hayata geçirilmiştir (Yeldan, 2016). Bu yatırımlar, sanayi ve hane halkı enerji erişiminde gelişmeler sağlarken, üretim maliyetlerinin düşürülmesine de katkı vermiştir.

Özal dönemi ekonomi politikalarının bir diğer önemli ayağını özelleştirme uygulamaları oluşturmuştur. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi, serbest döviz kuru politikası, faiz oranlarının serbest bırakılması ve kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi dönemin temel ekonomik hatlarını belirlemiştir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimiyle iş dünyasını çeşitlendirmiş ve “Anadolu sermayesi” kavramını gündeme taşımıştır (Haydaroğlu & Tatlısu, 2016). Aynı süreçte, özel sektörün muhasebe, finans ve vergi uygulamaları açısından profesyonel desteğe duyduğu ihtiyaç, serbest muhasebeci mali müşavirlik mesleğinin kurumsallaşmasını da beraberinde getirmiştir. 1989 tarihli 3568 sayılı yasa ile bu meslek yasal statüye kavuşmuş, Özal’ın serbest piyasa ekonomisine geçiş vizyonu çerçevesinde muhasebe mesleği, şeffaf ve denetlenebilir bir ekonomik sistemin unsurlarından biri olarak konumlandırılmıştır (Ergin, 1991). Ancak bu dönemde yaşanan ekonomik dönüşüm süreci sadece olumlu sonuçlar yaratmamış, birtakım yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle yüksek enflasyon oranları, kayıt dışı ekonominin genişlemesi, gelir eşitsizliklerinin derinleşmesi ve kamu borçlarındaki artış dönemin tartışmalı yönleri arasında yer almıştır (Özer, 2003). Özelleştirme politikalarına yönelik toplumsal tepki, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflaması gibi sorunlar, bu reformların sosyal açıdan da eleştirilmesine neden olmuştur.

Özal’ın parasal ekonomi politikaları, Merkez Bankası’nın görece özerkliğini destekleyen ancak para arzı ve faiz politikalarında serbestliği öne çıkaran bir çerçeve sunmuştur. Bu yaklaşım, kısa vadeli sermaye hareketlerinin artmasına ve finansal piyasalarda dinamizm kazanılmasına neden olmuş; fakat aynı zamanda spekülasyon hareketlere ve kriz hassasiyetine açık bir ekonomik yapı da yaratmıştır (İsgenderov, 2016). Özellikle yüksek faiz oranları ve dalgalı döviz kuru politikaları, ekonomik istikrarsızlığa zemin hazırlamış ve sosyal adalet anlayışını zayıflatmıştır. Bu süreç, Türkiye ekonomisinin küresel entegrasyonunu hızlandırırken, aynı zamanda neoliberal politikaların sosyal maliyetlerini de gündeme taşımıştır. Bu nedenle, Özal’ın ekonomik vizyonu, başarıları kadar tartışmalarla da anılmakta ve Türkiye’nin modernleşme sürecinde karmaşık bir miras olarak değerlendirilmektedir (Buğra & Savaşkan, 2014).

IV. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMLER

Turgut Özal dönemi, Türkiye’nin sadece ekonomik ve siyasi yapısında değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapısında da köklü dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. 1980’lerin ortalarından itibaren, ekonomik liberalizasyonun ve siyasal yapının sivilleşme yönünde evrilmesinin etkisiyle, toplumsal yapı da büyük bir değişim sürecine girmiştir. Özal’ın liderliğinde gerçekleştirilen reformlar, Türkiye’de daha liberal bir toplumsal anlayışın gelişmesine ve kültürel alanda modernleşmeye yönelik adımların hız kazanmasına zemin hazırlamıştır (Savaş & Zabun, 2023).

Özal’ın benimsediği “hayat tarzına müdahale etmeyen devlet” anlayışı, devletin ekonomik ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisini sınırlandırmayı amaçlamış; böylece bireysel özgürlüklerin genişlemesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Medya sektöründeki serbestleşme, özel televizyon ve radyo yayıncılığının ortaya çıkışı, farklı görüşlerin kamusal alanda daha fazla yer bulmasına imkân tanımıştır. TRT tekelinin kırılması, Show TV, Star 1 ve Kanal 6 gibi özel televizyonların yayın hayatına başlamasıyla (1990 sonrası) kültürel alanın çeşitlenmesi hız kazanmıştır (Taşçıoğlu, 2024). Bu dönemde kültürel çoğulculuk ivme kazanırken, daha önce bastırılmış kimliklerin görünür hale gelmesi de dikkat çekmiştir. “Müslüman kimliğin normalleşmesi” söylemiyle birlikte, siyasal İslam’ın kamusal alanda daha görünür hale geldiği, başörtüsü, imam hatip okulları ve cemaatlerin sosyal hayattaki etkisinin arttığı bir süreç yaşanmıştır. Özal’ın dini gruplarla mesafeli ama diyaloga açık yaklaşımı, bu grupların

meşruiyet kazandığı bir dönemin habercisi olmuştur (Savaş & Zabun, 2023; Cindoğlu & Ünal, 2017).

Etnik ve sınıfsal kimliklerin kamusal alanda daha görünür hale gelmesiyle birlikte, laiklik eksenli tartışmalar da artmıştır. Aynı zamanda, Kürt meselesi konusunda Özal'ın daha çözüm odaklı bir tutum geliştirmesi, Türkiye siyasetinde önemli bir kırılma yaratmıştır (Yıldız, 2018). 1991'de HEP milletvekillerinin Meclis'e girmesi, yasaklı dillerin kullanılmasının önünün açılması ve "Kürt realitesinin" tanınması yönündeki beyanlar, tabu haline gelen bazı konuların kamuoyunda tartışılabilir hale gelmesini sağlamıştır (Çandar, 2012).

Özal döneminde Anadolu sermayesinin güç kazanması da toplumsal yapının dönüşümünü tetikleyen bir başka önemli unsur olmuştur. "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan yeni sermaye grupları, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal alanlarda da etkinlik göstermeye başlamış; bu da Anadolu şehirlerinin kültürel çeşitliliğinin görünürlüğüne artırmıştır (Buğra, 1994). Yeni orta sınıfın doğuşu, yerel değerlerin küresel eğilimlerle bütünleşmesiyle birlikte, hem iş kültüründe hem de gündelik yaşamda değişimleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca, bu dönemde genç kuşakların yaşam tarzında gözle görülür bir modernleşme eğilimi öne çıkmıştır. Tüketim kültürünün gelişmesi, popüler kültür unsurlarının yaygınlaşması ve Batı değerlerinin toplumda daha çok yer bulması, Özal'ın ekonomik vizyonunun kültürel yansımaları olarak değerlendirilebilir. Reklamcılık sektörü gelişmiş, renkli televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte görsel kültürün etkisi artmıştır. Aynı zamanda kültürel alanın ticarileşmesi, kültür endüstrilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Eldemir, 2021). Bu bağlamda Turgut Özal dönemi, Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısını dönüştüren, daha liberal, özgürlükçü ve çoğulcu bir toplum anlayışının yerleşmesine katkı sağlayan önemli bir tarihsel kesit olarak değerlendirilebilir. Siyasal reformlarla eş zamanlı yürütülen ekonomik ve kültürel açılımlar, Türkiye'yi hem içeride daha karmaşık ama dinamik bir toplum haline getirmiş hem de küresel kültürel akımlarla daha bütünleşik bir yapıya sürüklemiştir.

V. ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASI ANALİZİ: TRANSFORMASYONEL DİPLOMASİ VE ÇOK YÖNLÜ AÇILIMLAR

Turgut Özal dönemi (1983–1993), Türkiye'nin dış politikasında yalnızca yön değil, aynı zamanda yöntem ve vizyon değişimini de beraberinde getiren bir süreç olmuştur. Bu dönemde dış politika, klasik devlet reflekslerinin ötesine geçerek daha girişimci, daha serbest piyasa odaklı ve kamu diplomasisini de içeren bir yapıya evrilmiştir. Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu yeniden tanımladığı bu süreçte, hem Batı ile ilişkilerde bütünleşme çabaları hem de Doğu'ya ve İslam dünyasına açılım politikaları paralel şekilde yürütülmüştür (Kirişçi & Kaptanoğlu, 2011; Balcı & Gülenler, 2018). Özal'ın dış politika yaklaşımı, "transformasyonel diplomasi" anlayışıyla özdeşleşmiştir. Bu anlayış, Türkiye'nin uluslararası sistemde sadece bir bölgesel oyuncu olarak kalmayıp küresel ölçekte de etkin olmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Özal döneminde dış politika daha serbest hareket eden, ekonomik çıkarlar ve kültürel ortaklıklar ekseninde çeşitlenen bir yapı kazanmıştır. Özal, devletin dış politikasını yalnızca bürokratik elitlere bırakmayarak, iş dünyası, medya ve sivil toplum gibi aktörlerin de sürece dâhil edilmesini sağlayan öncü bir kamu diplomasisi çizgisi benimsemiştir (Oğuzlu, 2014).

Avrupa ile ilişkiler, Özal döneminin dış politikasında merkezi bir yer tutmuştur. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) tam üyelik başvurusu 14 Nisan 1987 tarihinde gerçekleştirilmiş ve bu adım, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme yönündeki en somut siyasi iradesi olarak kayda geçmiştir. Özal, Avrupa ile ilişkileri yalnızca siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel boyutlarıyla da güçlendirme amacındaydı. Bu yönüyle, Türkiye'nin Avrupa Birliği yolculuğunun "uzun ve meşakkatli" süreci Özal'la birlikte yeni bir boyut kazanmıştır (Düzgüt & Tocci, 2015). Öte yandan, Turgut Özal'ın dış politika vizyonu sadece Batı eksenli olmamıştır. Orta Doğu'da barışçıl çözüm perspektifi geliştirme, İslam dünyasıyla entegrasyon ve enerji-jeopolitik dengeleri gözetken yeni ilişkiler kurma çabaları bu dönemde belirginleşmiştir (Uçar & Akandere, 2017). Özellikle 1990-1991 yıllarında yaşanan Birinci Körfez Savaşı sırasında Özal'ın izlediği aktif ve cesur politika, Türkiye'yi savaş sonrası yeniden

şekillenen Orta Doğu denklemine stratejik bir aktör olarak dâhil etmiştir. Türkiye, Amerikan öncülüğündeki koalisyonu destek vererek hem NATO müttefiki olduğunu göstermiş hem de Irak'ın kuzeyinde oluşabilecek istikrarsızlıkları önlemeye çalışmıştır (Robins, 1991). Bu süreçte Türkiye'nin Orta Doğu barışı perspektifi, sadece güvenlik kaygılarına değil, aynı zamanda ekonomik ve diplomatik çıkarlarına da dayandırılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, Türkiye dış politikada yeni bir açılım daha gerçekleştirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi, bu dönemin öne çıkan hedeflerinden biri olmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile kurulan yeni ilişkiler, Türkiye'nin "Türk Dünyası" vizyonunun ilk adımlarını oluşturmuştur. Bu kapsamda 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) kurulmuş, aynı yıl Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) faaliyete geçirilmiştir (Erdoğan & Çolakoğlu, 2015). Bu gelişmeler, Türkiye'nin sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve insani dış politika araçlarını da kurumsallaştırdığını göstermektedir.

Özal, kamu diplomasisini bir dış politika enstrümanı olarak kullanma konusunda da öncü olmuştur. Yabancı kamuoylarında Türkiye imajını iyileştirme, diasporalarla temas, medya ve kültürel diplomasi yoluyla etki yaratma gibi yöntemler, Özal döneminde aktif şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, devletin dış politikada sadece resmi kanallar değil, halklar arası ilişkiler üzerinden de etki üretmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır (Ekşi, 2023).

Turgut Özal dönemi Türk dış politikası açısından, klasik güvenlik merkezli ve Batı'ya bağımlı çizgiden farklılaşarak çok yönlü, ekonomik temelli, kültürel diplomasi ile desteklenen ve kamu diplomasisine açık bir yapıya bürünmüştür. Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde atılan adımlar, Orta Doğu ve İslam dünyasına yönelik barışçıl ve yapıcı girişimler, Orta Asya'ya yönelik kültürel ve stratejik açılımlar ile birlikte Özal dönemi, Türk dış politikasında yeni bir ekolün, "Özal ekolü'nün temellerini atmıştır (Daban, 2017). Bu bağlamda, Özal'ın dış politikası sadece dönemsel bir pragmatizm değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yerini dönüştürmeye yönelik uzun vadeli stratejik bir vizyonun tezahürü olmuştur.

VI. ÖZAL DÖNEMİNİN TARTIŞMALI MİRASI: NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM, KURUMSAL GERİLİMLER VE SİYASAL ELEŞTİRİLER

Turgut Özal dönemi (1983–1993), Türkiye'nin modernleşme sürecinde yapısal bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu dönemin hem ekonomik hem de siyasal düzlemde başlattığı dönüşüm süreci, beraberinde yoğun eleştirileri ve tartışmaları da getirmiştir. Özellikle Özal'ın benimsediği neoliberal politikalar, Türkiye'nin ekonomik yapısında köklü bir serbestleşmeyi amaçlamışsa da, bu politikaların toplumsal sonuçları ciddi bir sosyal adaletsizlik zeminini de beraberinde oluşturmuştur (Boratav, 2003).

Neoliberal dönüşüm sürecinde ekonomik liberalleşme politikaları, büyük sermaye gruplarının lehine işlerken düşük gelir grupları ve kırsal kesim dezavantajlı konuma itilmiştir. Tarım ve hayvancılık gibi geleneksel sektörlerin ihmal edilmesi, küçük çiftçilerin üretimden çekilmesine ve kırdan kente yoğun göçe neden olmuştur. Bu göç dalgası, kentlerde çarpık kentleşme ve işsizlik gibi yeni toplumsal sorunların temelini atmıştır (Keyder, 1990). Özellikle Özal'ın "büyüyen ekonomi" idealine dayanan ekonomik vizyonu, sosyal devlet ilkesinin zayıflamasına neden olmuş; devletin sosyal sorumluluk alanlarından hızla çekilmesi yoksullukla mücadelede ciddi boşluklar doğurmuştur. Bu durum, neoliberal politikaların "sınırlı refah" yerine "derin eşitsizlik" yarattığı yönündeki eleştirileri güçlendirmiştir. Sosyal transferlerin azalması ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, özellikle eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerde eşitsizlikleri daha da artırmıştır (Buğra & Savaşkan, 2014).

Özal'ın siyasi ve yönetsel tarzı da eleştirilerin odağında yer almıştır. Güçlü bir lider profili çizen Özal, karar alma süreçlerinde merkeziyetçi bir yapı kurmuş, bürokratik mekanizmaların dışında hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu yaklaşım, kısa vadede reformları hızlandırmışsa da uzun vadede kurumsal işleyişle uyumsuzluk yaratmıştır. Özellikle Anayasa Mahkemesi, Danıştay

ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) gibi anayasal kurumlarla yaşanan sürtüşmeler, yürütme organının denetimden uzaklaştığı ve güçler ayrılığı ilkesinin zedelendiği eleştirilerini gündeme getirmiştir (Heper, 2008). Merkezîyetçi liderlik anlayışı çerçevesinde, Özal'ın teknokratları ön plana çıkaran yaklaşımı da siyasal meşruiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Seçilmiş temsilciler yerine atanmış bürokratların karar süreçlerinde etkin kılınması, demokratik temsilin zayıfladığı algısını güçlendirmiştir. Bu durum, özellikle ANAP içindeki hizipleşmeleri tetiklemiş, 1989 sonrası dönemde partide gözle görülür bir yozlaşma, kadrolaşma ve liderlik krizi yaşanmasına yol açmıştır. Parti içi bölünmeler, kamuoyunun ANAP'a olan güvenini sarsmış ve bu da hem siyasal istikrarı hem de Özal'ın siyasi liderliğini zayıflatmıştır (Sayarı, 2003).

Turgut Özal'ın topluma ve devlete dair dönüşümcü vizyonu, bir yandan kamu yönetiminde reformu amaçlarken diğer yandan klasik devlet geleneğiyle çatışan uygulamalara yol açmıştır. Bu çelişkili tutum, Özal'ın yönetim anlayışının hem hayranlık uyandıran hem de sorgulanan yönlerini oluşturmuştur. Kamuoyunda giderek daha otoriter, kararlarını dar bir çevreyle alan, halktan kopuk bir lider olarak algılanması, özellikle 1990'ların başında daha belirgin hale gelmiştir. Bütün bu tartışmaların yanında, Özal'ın ani ölümü 1993 yılında gerçekleştiğinde, ardında sadece bir siyaset adamı değil, aynı zamanda birçok soru işareti de bırakmıştır. Ölümünün doğal olmadığı yönündeki şüpheler, dönemin siyasi atmosferiyle birleşerek uzun yıllar kamuoyunun gündeminde kalmıştır. Bu spekülasyonlar, Özal'ın yalnızca bir yönetici değil, aynı zamanda sistemle çatışan bir figür olarak da algılandığını göstermiştir (Çandar, 2012).

Turgut Özal dönemi, ekonomik serbestleşme, dış açılma ve yönetim reformları açısından Türkiye tarihinin en radikal değişim süreçlerinden birini temsil etmiştir. Ancak bu değişim, ciddi eşitsizlikler, kurumsal sürtüşmeler ve siyasal parçalanmalar gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özal'ın mirası, bir yandan Türkiye'nin çağdaş dünyaya entegrasyonu bağlamında yenilikçi bir reformcu olarak takdir edilirken, diğer yandan toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren ve siyasal kurumları zayıflatan bir yönetici olarak da eleştirilmektedir. Bu nedenle, Özal dönemi, Türkiye'nin kalkınma tarihinin en çok tartışılan ve kutuplaşmalara neden olan evrelerinden biri olarak değerlendirilmeye devam etmektedir (Keyman & Öniş, 2007). Neoliberal politikaların sosyal devlet yapısını zayıflatması, toplumsal adaletsizliği derinleştirmiş ve düşük gelir gruplarını daha kırılgan hale getirmiştir. Ekonomik liberalleşme süreci, Türkiye'yi küresel pazara entegre ederken sosyal güvenlik ağlarını zayıflatmış, bu da özellikle dar gelirli kesimlerde sosyal koruma eksikliğine yol açmıştır. Netice itibarıyla, Özal'ın ekonomik vizyonu, başarılar kadar tartışmalarla da anılmakta ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde karmaşık bir miras olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Turgut Özal dönemi, Türkiye'nin yapısal dönüşümünde hem bir başlangıç hem de bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönem, yalnızca neoliberal politikaların uygulamaya konulduğu bir reform süreci olarak değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinin yeniden şekillendiği, ekonomik büyüme ile toplumsal eşitsizliklerin iç içe geçtiği çelişkili bir modernleşme süreci olarak da ele alınmalıdır. Özal, bir yandan Türkiye'yi küresel piyasa normlarına entegre etme iradesi göstermiş, diğer yandan bu sürecin doğurduğu sosyo-politik gerilimleri dengeleyecek kurumsal mekanizmaları yeterince inşa edememiştir.

Bu bağlamda Özal dönemi, Türkiye'nin yalnızca ekonomik yapısının değil, siyasal kültürünün ve toplumsal dokusunun da dönüştüğü bir evreye karşılık gelir. Ancak bu dönüşüm, çoğu zaman "yapısal uyum" kavramıyla meşrulaştırılan neoliberal politikaların, sınıfsal ayrımları keskinleştiren ve sosyal devletin alanını daraltan etkilerini göz ardı etmiştir. Özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik, kayıt dışı ekonomi, kırdan kente kontrolsüz göç ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi gibi uygulamalar, uzun vadeli sosyal maliyetler üretmiştir.

Siyasi açıdan ise Özal'ın liderliği, karizmatik ve pragmatik bir model sunmuş olsa da, kurumsal denge ve denetim mekanizmaları ile olan uyumsuzluğu, demokrasinin kurumsallaşması önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Reformların hızlı hayata geçirilmesini mümkün kılan bu liderlik tarzı, aynı zamanda sistemin kişiselleşmesine ve kurumlar arası sürtüşmelere neden olmuştur. Bu çerçevede, Özal döneminin demokrasiyle ilişkisi, çoğu zaman "katılımcılıktan ziyade verimlilik" anlayışı üzerinden şekillenmiştir. Bu ise siyasal meşruiyeti çoğulculuk temelinde değil, başarıya dayalı sonuçlar üzerinden inşa etme eğilimini güçlendirmiştir.

Toplumsal planda yaşanan dönüşüm, daha çok serbestleşme, çeşitlenme ve kimlik taleplerinin görünürlik kazanması biçiminde kendini göstermiştir. Fakat bu çoğullaşma, toplumsal barışı ve siyasal kapsayıcılığı pekiştiren bir yapıya dönüşmemiş; aksine, yeni fay hatlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özal'ın dini gruplarla kurduğu esnek ilişki biçimi ve Kürt meselesine yönelik sınırlı açılım girişimleri, sembolik anlamlar taşısa da sistematik bir çözüm vizyonuna evrilememiştir. Dolayısıyla, Özal döneminde "açılım" kavramı çoğunlukla ekonomik liberalleşme ile sınırlı kalmış; siyasal ve kültürel alanlarda derinleşmemiştir.

Son tahlilde, Özal'ın dönüştürücü liderliği ile Türkiye'nin küreselleşme sürecine uyum sağlama çabası arasında güçlü bir paralellik bulunsa da, bu süreç kendi içinde çelişkiler, eksiklikler ve gerilimler barındırmaktadır. Türkiye'yi ekonomik olarak dönüştüren bu dönem, aynı zamanda sosyal devletin zayıfladığı, demokratik standartların geri planda kaldığı ve kurumsal denge arayışlarının yeterince gözetilmediği bir dönem olarak da hatırlanmalıdır. Bu nedenle Özal dönemi, yalnızca başarı hikâyeleriyle değil, aynı zamanda ders çıkarılması gereken çok boyutlu deneyimleriyle geleceğe ışık tutacak bir süreç olarak görülmelidir.

BEYANLAR

Yazar Katkıları: "Çalışmanın tüm bölümleri Yazar tarafından gerçekleştirilmiştir."

Çıkar Çatışması: "Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan eder."

Destekleyen Kuruluşlar: "Bu araştırma için herhangi bir dış finansman alınmamıştır."

Etik Onay: "Bu çalışma insan veya hayvan katılımcıları içermemektedir. Tüm prosedürler bilimsel ve etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirilmiş olup, atıfta bulunulan tüm çalışmalar uygun şekilde kaynak gösterilmiştir."

İntihal Beyanı: "Bu makale intihal açısından değerlendirilmiş ve herhangi bir intihal vakası tespit edilmemiştir."

YZ Araçlarının Kullanımı: "Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya yazılım kullanılmamıştır."

KAYNAKLAR

Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.

Balcı, A., & Gülenler, E. M. (2018). Turgut Özal'ın dış politikası: Amerikan düzeninde yeniden konumlanma ve otonomi arayışı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 77-98.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. İmge Kitabevi.

Buğra, A. (1994). *State and business in modern Turkey*. SUNY Press.

Buğra, A., & Savaşkan, O. (2014). *New capitalism in Turkey: The relationship between politics, religion and business*. Edward Elgar.

Çakıcı, F., & Bayraktar Ö. (2020). Siyasi parti bölünmeleri ve 1946 sonrasında gelişen parti bölünmelerine ilişkin siyasi süreçlerin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Mavi Atlas*, 8(2), 389-411.

Çandar, C. (2012). *Mezopotamya Ekspresi: Bir tarih yolculuğu*. İletişim Yayınları.

Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye dış politikası. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.

- Düzgüt, S. A., & Tocci, N. (2015). *Turkey and the European Union*. Palgrave Macmillian Education.
- Ekşi, M. (2023). *Kamu diplomasisi ve kamu diplomasisine yeni yöntem ve araçlar*. Nobel Yayıncılık.
- Eldemir, G. Y. (2021). Turgut Özal dönemi kültür ve turizm politikaları (1983-1993). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26, 150-166.
- Erdoğan, H., & Çolakoğlu S. (2015). Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye ve Türk cumhuriyetleri ilişkileri. İçinde *Atatürk Araştırma Merkezi* (ss. 701-716). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ergin, H. (1991). 3568 Sayılı kanun çerçevesinde muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin geliştirilmesindeki eğitim sorunları. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 87-102.
- Grindle, M. S. (1996). *Challenging the state: Crisis and innovation in Latin America and Africa*. Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Haydaroğlu, C. & Tatlısu, S. (2016). Turgut Özal dönemi yeni sağ devlet ve ekonomik liberalizm: Devlet ve piyasa ilişkisinin politik ekonomisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(27), 27-41.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Eothen Press.
- Heper, M. (2008). *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. Kitap Yayınevi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1990). *State and class in Turkey*. Verso Press.
- Keyman, E. F., & Öniş, Z. (2007). *Turkish politics in a changing world: Global dynamics and domestic transformations*. Bilgi University Press.
- Kirişçi, K., & Kaptanoğlu N. (2011). The politics of trade and Turkish foreign policy. *Middle Eastern Studies*, 47(5), 705-724.
- Oğuzlu, T. (2014). Turkish foreign policy challenges. *Bilge Strateji*, 6(10), 7-11.
- Özer, M. (2003). Financial liberalization in Turkey during the period 1980–2000. *Journal of Economic Cooperation*, 24(2), 1-36.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-Liberalism in critical perspective. *Middle Eastern Studies*, 5(3), 75–96.
- Robins, P. (1991). *Turkey and the Middle East*. Pinter Publishers.
- Savaş, A. R., & Zabun, H. A. (2023). *1980’den günümüze Türk siyasal hayatı: Siyaset, ekonomi, dış politika*. Özgür Yayın-Dağıtım.
- Sayarı, S. (2003). *Party politics in Turkey*. Columbia University Press.
- Taşçıoğlu, R. (2024). Türkiye’de yayıncılığın tarihsel gelişimi: Matbuattan medyaya, devlet tekelinden özel yayıncılığa kısa bir bakış. *Trt Akademi*, 9(21), 544 – 553.
- Uçar, F. & Akandere, O. (2017). Turgut Özal’ın Kürt sorununa yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 16(61), 365-392.
- Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, büyüme ve kriz*. İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). Liberalizm muhafazakârlık sarkacında “informel” bir demokrat: Turgut Özal’dan kalan. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55).